

Latvijas Republikas tiesībsargs

Baznīcas iela 25, Rīga, LV-1010, tālr.: 67686768, e-pasts: tiesibsargs@tiesibsargs.lv, www.tiesibsargs.lv

Rīgā

2021.gada 17.maijā Nr. 1-6/6
Uz 21.04.2021 1-03.5/91

**Latvijas Republikas Satversmes tiesas
tiesnesim Jānim Neimanim**
tiesa@satv.tiesa.gov.lv

Par viedokli lietā Nr.2021-05-01

Latvijas Republikas tiesībsargs ir saņēmis Latvijas Republikas Satversmes tiesas tiesneša Jāņa Neimaņa 2021. gada 21. aprīļa lēmumu, ar kuru tiesībsargs ir atzīts par pieaicināto personu lietā Nr.2021-05-01 „Par Civillikuma 242. panta 5. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 96. un 110. pantam” (turpmāk – Lieta Nr.2021-05-01). Lēmumā lūgts rakstveidā izteikt viedokli par apstrīdētās normas atbilstību Satversmes 96. un 110. pantam, viedoklī aplūkot aspektus, kuriem tiesībsarga ieskatā varētu būt nozīme lietā, un sešus konkrētus jautājumus:

- 1) Kuru pamattiesību tvērumā būtu pārbaudāma lietā apstrīdētajā normā noteiktā ierobežojuma būt par aizbildni satversmība?
- 2) Vai personas centieni uzņemties atbildību un aprūpi par bez vecāku gādības palikušiem bērniem ir uzskatāmi par vienu no privātautonomijas izpausmes formām, kuru aizsargā personas tiesības uz privāto dzīvi?
- 3) Vai uz aizbildnības pamata veidojušos faktisko ģimenes attiecību konstatēšanā ir nozīme Saeimas norādei, ka bērna aizbildnis pēc būtības ir vien bērna pārstāvis un par aizbildņa pienākumu pildīšanu saņem atlīdzību?
- 4) Vai bērna, kurš dzīvo ģimenē, kurā viens no laulātajiem ir bērna aizbildnis, vislabākajās interesēs ir nodrošināt aizbildnību arī otram laulātajam, lai arī otrs laulātais kā bērna vecāks spētu patstāvīgi, tiesiski darboties, nodrošinot bērnu tiesību un interešu īstenošanu?
- 5) Vai bērna vislabākajās interesēs ir nodrošināt juridisko aizsardzību ikvienai ģimenei, kurā bērna un vecāka attiecības veidojas aizbildnības rezultātā?
- 6) Vai bāriņtiesa var veikt efektīvu aizbildņa individuālo apstākļu izvērtējumu, noskaidrojot, vai persona var radīt riskus bērna drošībai? Šajā aspektā nozīme pievēršama Saeimas norādei, ka, iepretim ilgstošam adopcijas procesam, brīdī, kad bērns palicis bez vecāku aizgādības, viņa labākajās interesēs esot nekavējoties iecelt tam aizbildni, tāpēc esot sevišķi nepieciešami tādi skaidri kritēriji kā apstrīdētajā normā, kas nodrošina aizsardzību no vardarbības.

[1] Apstrīdētā norma noteic, ka “Par aizbildņiem nevar būt personas, kuras sodītas par noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar vardarbību vai vardarbības piedraudējumu, — neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas”.

Norma pašreizējā redakcijā ir spēkā kopš 03.12.2015., kad Civillikuma 242. pants tika izteikts jaunā redakcijā.¹ Laikā līdz 03.12.2015. par noziedzīgiem nodarījumiem sodītām personām nebija aizliegts tikt ieceltām par aizbildni.

Apstrīdētā norma ir absolūts šķērslis personai, kura sodīta par noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar vardarbību vai vardarbības piedraudējumu, kļūt par aizbildni.

[2] Atbildot uz 1., 2., un 3. jautājumu, sniedzu šādu viedokli:

Saskaņā ar Civillikuma 252. pantu aizbildņi atvieto saviem aizbilstamajiem vecākus. Civillikuma 255. panta pirmais teikums noteic, ka aizbildnim sevišķi jāgādā par sava aizbilstamā audzināšanu ar tādu pašu rūpību, ar kādu apzinīgi vecāki gādātu par savu bērnu audzināšanu. Juridiski aizbildnība ir viens no ārpusģimenes aprūpes veidiem līdzās tādiem ārpusģimenes aprūpes veidiem kā audžuģimene un bērnu aprūpes iestāde.² Šķirot bērnu no ģimenes, viņam primāri tiek nodrošināta iespēja augt pie aizbildņa vai audžuģimenē.³ Tomēr aizbildnība būtiski atšķiras no citiem ārpusģimenes aprūpes veidiem, jo aizbildnis pilnā tiesību un pienākumu apmērā (izņemot uzturdošanas pienākumu) aizstāj vecākus.

Aizbildnības ciešo saikni ar aizgādību apliecina Civillikuma 223. pantā noteiktais, ka tēvs un māte uz aizgādības tiesību pamata ir sava nepilngadīgā bērna dabiskie aizbildņi. Aizbildnības rezultātā aizbildnis faktiski iegūst tiesības īstenot aizgādību un aizbilstamais līdz pilngadībai kļūst par aizbildņa ģimenes locekli. Tādējādi apstrīdētā norma ierobežo personas tiesības uz privāto un ģimenes dzīvi, proti, tiesības uzņemties bez vecāku gādības palikuša bērna aprūpi, audzināt šo bērnu, veidot vecāku un bērna attiecības. Tiesībsarga ieskatā apstrīdētajā normā noteiktā ierobežojuma būt par aizbildni satversmība būtu pārbaudāma pamattiesību uz privāto un ģimenes dzīvi tvērumā.

Tiesībsarga ieskatā uz aizbildnības pamata izveidojušos faktisku ģimenes attiecību konstatēšanā nav nozīmes Saeimas atbildes rakstā paustajam, ka aizbildnis pēc būtības ir vien bērna pārstāvis un par aizbildņa pienākumu pildīšanu saņem atlīdzību. Uz aizbildnības pamata veidojas faktiskas ģimenes attiecības, kas neaprobežojas ar bērna pārstāvību. ANO Bērnu tiesību konvencijas 18. panta pirmajā daļā noteikts, ka vecāki vai aizbildņi ir galvenās personas, kas atbildīgas par bērna audzināšanu un attīstību. Viņu galvenais pienākums ir gādāt par bērna interesēm. Tātad gan saskaņā ar nacionālo regulējumu, gan starptautisko tiesību normām aizbildņi ir pielīdzināmi vecākiem un faktiski stājas vecāku vietā, pildot vecāku pienākumus, izņemot uzturdošanas pienākumu, un īstenojot tiesības, kas izriet no aizgādības tiesībām. Regulāri izmaksājamā valsts sociālā pabalsta - atlīdzības par aizbildņa pienākumu pildīšanu saņemšanai nav nozīmes, vērtējot faktisku ģimenes attiecību pastāvēšanu. Arī adoptētājs, kura aprūpē un uzraudzībā pirms adoptācijas apstiprināšanas ir nodots adoptējamais bērns, saņem regulāri izmaksājamu valsts sociālo pabalstu - atlīdzību par adoptējamā bērna aprūpi.⁴ Atlīdzība par aizbildņa pienākumu pildīšanu un atlīdzība par adoptējamā bērna aprūpi pēc mērķa ir

¹ 29.10.2015. Likums Grozījumi Civillikumā, stājās spēkā 03.12.2015.

² Bērnu tiesību aizsardzības likuma 1. panta 7. punkts: ārpusģimenes aprūpe — aprūpe, kas bāreņiem un bez vecāku gādības palikušiem bērniem tiek nodrošināta pie aizbildņa, audžuģimēnē, bērnu aprūpes iestādē.

³ Bērnu tiesību aizsardzības likuma 27. panta trešā daļa.

⁴ Valsts sociālo pabalstu likuma 3. panta pirmās daļas 8. punkts; 6.¹ pants.

salīdzināmi valsts atbalsta veidi, jo abi tiek maksāti par bez vecāku gādības palikuša bērna aprūpes pienākumu pildīšanu. Saskaņā ar Civillikuma 162.panta otro daļu nepilngadīgu bērnu var adoptēt, ja pirms adopcijas apstiprināšanas viņš ir atradies adoptētāja aprūpē un uzraudzībā un ir konstatēta bērna un adoptētāja savstarpējā piemērotība, kā arī ir pamats uzskatīt, ka adopcijas rezultātā starp adoptētāju un adoptējamo izveidosies patiesas bērna un vecāka attiecības. No minētā regulējuma secināms, ka atlīdzības saņemšana par bērna aprūpi nav šķērslis, lai starp aprūpētāju un bērnu izveidotos patiesas bērna un vecāka attiecības. Turklāt arī pēc adopcijas apstiprināšanas tiesā, kad adoptētājs juridiski ir kļuvis par ārpusģimenes aprūpē bijuša bērna vecāku un kuras priekšnoteikums ir patiesas bērna un vecāku attiecības, adoptētājs ir tiesīgs līdz bērna pilngadībai saņemt regulāri izmaksājamu valsts sociālo pabalstu - bērna adopcijas pabalstu.⁵

[3] Atbildot uz 4. jautājumu, sniedzu viedokli, ka bērna, kurš dzīvo ģimenē, kurā viens no laulātajiem ir bērna aizbildnis, vislabākajās interesēs būtu iecelt par aizbildni arī otru laulāto, ja vien laulātajam piemīt aizbildņa pienākuma pildīšanai nepieciešamās spējas un īpašības. Bērna interesēs būtu, ka arī otrs laulātais spētu kā bērna vecāks patstāvīgi, tiesiski darboties, nodrošinot bērna tiesību un interešu īstenošanu. Izņēmumi būtu situācijas, kad aizbildņa laulātais ir nodarbināts ārvalstī, atrodas ieslodzījuma vietā vai pastāv citi faktiski šķēršļi, kas liedz iespēju īstenot aizbildņa pienākumus. Aizbildņa laulātā iecelšanai par aizbildni jābūt aizbildņa un viņa laulātā brīvai izvēlei. Aizbildņa laulātā nevēlēšanās vai objektīvi apstākļi, kuru dēļ nevar uzņemties aizbildnību, nevarētu būt par šķērslis iecelt par aizbildni personu, kura ir laulībā. Aizbildņa laulātā iecelšana par aizbildni var notikt saskaņā ar Civillikuma 316. pantu. Lai gan minētā tiesību norma vispārīgi noteic, ka katras aizbildnības pārvaldībai iecelams viens aizbildnis, tā paredz, ka sevišķi grūtām un sarežģītām aizbildnībām var iecelt arī vairākus aizbildņus, tomēr ne vairāk par trijiem. Emocionāli traumēta bērna, kurš piedzīvojis pamešanu novārtā un vardarbību savā ģimenē, audzināšana tiesībsarga ieskatā var tikt vērtētā kā sevišķi grūta un sarežģīta aizbildnība. Tiesībsargs ir konstatējis, ka praksē ir gadījumi, ka bāriņtiesa iecel par aizbildņiem abus laulātos.

[4] Atbildot uz 5. jautājumu, sniedzu viedokli, ka bērna vislabākajās interesēs ir nodrošināt juridisko aizsardzību ikvienai ģimenei, kurā bērna un vecāka attiecības veidojas aizbildnības rezultātā. Ja bērnam ir iecelts aizbildnis, tas nozīmē, ka bērns iepriekš ir zaudējis savu ģimeni un palicis bez vecāku aizgādības, un viņa vecākus atvieto aizbildnis. Caur aizbildnības nodibināšanu bērns ir ieguvis jaunu ģimeni. Satversmes tiesa atzinusi, ka ģimene ir sociāla institūcija, kas balstās uz sociālajā realitātē konstatējamām ciešām personiskām saitēm, kuru pamatā ir sapratne un cieņa. Ciešu personisku saišu pastāvēšana starp personām izriet no to noslēgtās laulības vai radniecības fakta, tomēr sociālajā realitātē ciešas personiskas saites rodas arī citos veidos, piemēram, faktiskas kopdzīves rezultātā. Ģimenes, tostarp faktiskas ģimenes, aizsardzība ietilpst Satversmes 110. panta tvērumā.⁶ Arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi: pat nepastāvot bioloģiskai saiknei vai juridiski atzītām bērna un vecāka attiecībām, starp bērnu un personu, kas šo bērnu aprūpējusi, atkarībā no tā, vai viņi dzīvo kopā, viņu attiecību ilguma un kvalitātes, kā arī pieaugušā lomas attiecībās ar bērnu var pastāvēt faktiskas ģimenes attiecības (*sal. sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2010. gada 22.*

⁵ Valsts sociālo pabalstu likuma 8.² pants.

⁶ Satversmes tiesas 2019. gada 5. decembra sprieduma lietā Nr.2019-01-01 16.2.2..punkts.

novembra sprieduma lietā "Moretti and Benedetti v. Italy", pieteikums Nr. 16318/07, 48. punktu un 2012. gada 17. aprīļa sprieduma lietā "Kopf and Liberda v. Austria", pieteikums Nr. 1598/06, 37. punktu).

[5] Atbildot uz 6. jautājumu, sniedzu viedokli, ka tiesībsarga ieskatā bāriņtiesa, piesaistot citus speciālistus un saņemot to atzinumus, varētu efektīvi izvērtēt katrā konkrētā gadījuma individuālos apstākļus, lai pārliecinātos, vai personas, kura iepriekš sodīta par noziedzīgu nodarījumu, kas saistīts ar vardarbību vai tās piedraudējumu, personība neliecina par vardarbības risku un no tā izrietošu aizbildnībā esošā bērna apdraudējumu. Šāda izvērtēšana ir Civillikumā noteikts bāriņtiesas pienākums.

Saeima atbildes rakstā norādījusi, ka, iepretim ilgstošam adopcijas procesam, kurā iespējams padziļināti izvērtēt personas piemērotību adoptētāja lomai, brīdī, kad bērns palicis bez vecāku aizgādības, viņa labākajās interesēs esot nekavējoties iecelt tam aizbildni, tāpēc esot sevišķi nepieciešami tādi skaidri kritēriji kā apstrīdētajā normā, kas nodrošina aizsardzību no vardarbības.⁷

Tiesībsarga ieskatā jēdziens "nekavējoties" attiecībā uz aizbildņa iecelšanu nozīmē, ka aizbildnis iecelams bez nepamatotas vilcināšanās, nevis bez izvērtēšanas, balstoties vienīgi uz formāliem kritērijiem. Civillikuma normas noteic bāriņtiesas pienākumu ikvienā gadījumā izvērtēt, vai par aizbildni iecelamai personai piemīt aizbildņa pienākuma pildīšanai nepieciešamās spējas un īpašības.⁸ Pat gadījumā, ja vecāki testamentā ir iecēluši aizbildņus saviem bērniem un tie bāriņtiesai saskaņā ar Civillikuma 230. pantu ir jāapstiprina nekavējoties, bāriņtiesa aizbildņus var apstiprināt, tikai pārliecinājusies par viņu atbilstību aizbildņa pienākumu pildīšanai.⁹

Civillikuma 337. panta 3. punkts noteic, ka pašvaldība atbild par bāriņtiesas nolaidību it sevišķi gadījumā, kad nepietiekami pārliecinās par tās personas atbilstību aizbildņa pienākumu pildīšanai, kura iecelta par aizbildni. Tātad bāriņtiesas nepietiekama pārliecināšanās par personas atbilstību aizbildņa pienākumu pildīšanai ir bāriņtiesas nolaidība. Pietiekami pārliecināties nozīmē efektīvi izvērtēt aizbildņa individuālos apstākļus, tostarp noskaidrojot, vai persona var radīt riskus bērna drošībai.

Apsverams būtu jautājums, vai lietderīgāk nebūtu personu, kuras sodītas par noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar vardarbību vai vardarbības piedraudējumu, vardarbīgas uzvedības risku izvērtēšanu pēc sodāmības dzēšanas vai noņemšanas deleģēt vienai institūcijai, kas izvērtētu gan personas, kas vēlas kļūt par adoptētājiem un aizbildņiem, gan pedagogus, gan personas, kas vēlas būt nodarbinātas ar bērniem saistītās jomās. Tas novērstu situācijas, ka viena un tā pati iepriekš sodītā persona būtu jāizvērtē vairākkārt ar vienu un to pašu mērķi – noskaidrot, vai pastāv risks, ka persona varētu pret bērnu izturēties vardarbīgi.

[6] Tiesībsarga ieskatā apstrīdētās normas kontekstā Satversmes 96. pantā noteiktās tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību un 110. pantā noteiktās tiesības uz ģimenes, vecāku un bērnu tiesību aizsardzību ir savstarpēji saistītas, tāpēc aplūkojamas kopsakarībā. Lai izvērtētu, vai apstrīdētā norma (ierobežojums) atbilst Satversmes 96. un 110. pantam, ir jāizvērtē, vai:

- 1) vai ierobežojums noteikts ar pienācīgā kārtā pieņemtu likumu;
- 2) vai ierobežojumam ir legītīms mērķis;

⁷ Saeimas atbildes raksta 10. lpp.

⁸ Civillikuma 246. pants.

⁹ Civillikuma 232. pants.

3) vai ar to ir iespējams mērķi sasniegt un vai ierobežojums ir samērīgs.

[7] Izvērtējot, vai pamattiesību ierobežojums ir noteikts ar pienācīgā kārtībā pieņemtu likumu, jāpārbauda, vai likums:

- 1) pieņemts, ievērojot normatīvajos aktos paredzēto kārtību;
- 2) izsludināts un publiski pieejams atbilstoši normatīvo aktu prasībām;
- 3) pietiekami skaidri formulēts, lai persona varētu izprast no tā izrietošo tiesību un pienākumu saturu un paredzēt tā piemērošanas sekas.¹⁰

Administratīvā rajona tiesa savā pieteikumā Satversmes tiesai ir norādījusi, ka nav šaubu, ka apstrīdētā tiesību norma ir pieņemta, ievērojot normatīvajos aktos paredzēto procedūru un kārtību, kā arī ir izsludināta un publiski pieejama atbilstoši normatīvo aktu prasībām. Šādam viedoklim pievienojas arī tiesībsargs.

Tāpat atzīstams, ka apstrīdētajā normā ir ietverts aizliegums konkrētām personu kategorijām kļūt par aizbildņiem un apstrīdētajā normā ietvertais aizliegums kopsakarā ar Krimināllikumu ir formulēts pietiekami skaidri.

Tiesībsarga ieskatā pastāv šaubas par to, vai apstrīdētajā normā paredzētais absolūtais aizliegums ir noteikts tādā procedūrā, kura atbilst labas likumdošanas principam. Satversmes tiesa jau vairākkārt ir secinājusi un pēdējā laikā pat īpaši uzsvērusi, ka, lai noteiktu, vai pamattiesību ierobežojums ir noteikts ar likumu, cita starpā, ir jāvērtē, vai likumdevējs, pieņemot normu, ar kuru tiek ierobežotas cilvēktiesības, ir ievērojis labas likumdošanas principu.¹¹

Uzskatu, ka ir kritiski aplūkojams process, kura gaitā tika pieņemti Civillikuma grozījumi, kas attiecībā uz vairākām personu kategorijām ieviesa absolūtu ierobežojumu kļūt par aizbildni. Likumprojekta sākotnējās ietekmes izvērtējumā (anotācijā) (likumprojekts „Grozījumi Civillikumā” (Nr.1077/Lp11) attiecībā uz Civillikuma 242.panta izteikšanu jaunā redakcijā norādīts: *“Civillikuma 242.pants noteic to personu loku, kas nevar būt par aizbildņiem. Minētais uzskaitījums ir nepilnīgs, jo neatbilst Bērnu tiesību aizsardzības likuma 72.panta trešajai daļai un Saeimā 2012.gada 29.novembrī pieņemtajam likumam „Grozījumi Civillikumā”, kas ir spēkā kopš 2013.gada 1.janvāra.”*

Anotācijā minētais mērķis ir precizēt to personu loku, kas nevar būt par aizbildņiem, saskaņojot tiesību normas, konkrēti – saskaņojot Civillikuma 242.pantu ar Saeimā 2012.gada 29.novembrī pieņemto likumu „Grozījumi Civillikumā”, kas ir spēkā kopš 2013.gada 1.janvāra un ieviesa absolūtu ierobežojumu kļūt par adoptētājiem attiecībā uz sešām personu kategorijām. Taču likumprojekta sākotnējās ietekmes izvērtējumā (anotācijā) (likumprojekts „Grozījumi Civillikumā” (Nr.53/Lp11) pie normas nepieciešamības ir norādīts pamatojums, kas attiecas tikai uz vienu no šīm personu kategorijām, turklāt uz to pašu – nepilnīgi. Konkrētāk, likumprojekta anotācijā attiecībā uz izdarāmajiem grozījumiem Civillikuma 163.panta visā ceturtajā daļā norādīts: *“Civillikumā nav precīzi noteiktas personu, kuras nedrīkst būt adoptētāji, loks. Tāds būtu bērnu drošības interesēs nosakāms, lai neveidotos situācija, ka bērnu adoptē, piemēram, persona, kura sodīta par noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību pret bērnu”.*

¹⁰ Sk., piemēram, Satversmes tiesas 2018. gada 11. oktobra sprieduma lietā Nr.2017-30-01 13.punktu.

¹¹ Sk., piemēram, Satversmes tiesas 2019. gada 6. marta sprieduma lietā Nr.2018-11-01 18.punktu.

Ne likumprojekta „Grozījumi Civillikumā” (Nr.1077/Lp11) attiecībā uz Civillikuma 242.panta izteikšanu jaunā redakcijā, ne likumprojekta „Grozījumi Civillikumā” (Nr.53/Lp11) attiecībā uz Civillikuma 163. panta izteikšanu jaunā redakcijā anotācijā nav analizēts, vai tiešām ir nepieciešams noteikt šādu absolūtu aizliegumu bez nekādas iespējas to pārskatīt.

No likumprojektu izstrādes materiāliem nav gūstams apstiprinājums arī tam, ka likumdevējs būtu vērtējis un pamatojis, ka absolūtais aizliegums visos gadījumos atbilst bērna vislabākajām interesēm.

Likumdevējs nav vērtējis to, ka aizbildnības procesā var pastāvēt vairākas atšķirīgas situācijas atkarībā no tā, kādas potenciālajam adoptētājam ir iepriekšējās attiecības ar bērnu. Bērns aizbildnībā var nonākt no ārpusģimenes aprūpes institūcijas vai audžuģimenes, bet viņš var būt arī potenciālā aizbildņa ģimenes loceklis, ar kuru jau ilgstoši tiek dzīvots kopā.

Ņemot vērā iepriekš minētos apstākļus, uzskatu, ka, lai arī normas pieņemšanas laikā nav pilnvērtīgi ievērots labas likumdošanas princips, tomēr trūkumi likumdošanas procesā nav tik fundamentāli, lai varētu apgalvot, ka attiecīgais ierobežojums nav noteikts ar likumu.

[8] ANO Bērnu tiesību konvencijas 19. pants uzliek dalībvalstij pienākumu veikt visus attiecīgos likumdošanas, administratīvos, sociālos un izglītošanas pasākumus, lai ikvienu bērnu aizsargātu pret fizisku vai psiholoģisku vardarbību, miesas bojājumiem vai nežēlīgu, nevērīgu vai nolaidīgu izturēšanos, sliktu izturēšanos vai ekspluatāciju. Bērna tiesības neciest no vardarbības noteiktas arī Bērnu tiesību aizsardzības likuma 9. panta otrajā daļā: “Pret bērnu nedrīkst izturēties cietsirdīgi, nedrīkst viņu mocīt un fiziski sodīt, aizskart viņa cieņu un godu.”

Kā jau iepriekš minēju, 2012. gada 29. novembra likuma “Grozījumi Civillikumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojumā (anotācijā) kā tiesību akta projekta izstrādes nepieciešamības pamatojums attiecībā uz personām, kuras sodītas par noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību, norādīts, ka Civillikumā nav precīzi noteikts personu, kuras nedrīkst būt adoptētāji, loks. Tāds būtu bērnu drošības interesēs nosakāms, lai neveidotos situācija, ka bērnu adoptē, piemēram, persona, kura sodīta par noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību pret bērnu.¹² Ņemot vērā, ka apstrīdētā norma pieņemta, lai saskaņotu tiesību normas (prasības aizbildņiem ar prasībām adoptētājiem), no minētā izriet, ka arī apstrīdētās normas mērķis ir bērnu drošības interešu aizsardzība.

Latvijas Republikas Saeima savā atbildes rakstā šo mērķi ir izvērsusi plašāk – bērnu drošības interesēs maksimāli novērst iespējamību, ka bez vecāku gādības palicis bērns aizbildnības rezultātā nonāk tādu personu ietekmē, kuras iepriekš ir pastrādājušas vardarbīgus noziegumus, proti, novērst iespējamību, ka bērns pēc aizbildnības nodibināšanas nonāk vidē, kurā tiek pakļauts vardarbībai.¹³

Secināms, ka likumdevējs ar apstrīdēto normu ir vēlējies pasargāt bērnus no nonākšanas tādu personu aprūpē, kas iepriekš sodītas par noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar vardarbību, tādējādi samazinot risku bērnam ciest no vardarbības ģimenē.

¹²<http://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/0/58DDCD69C293BEA3C225793D004D5304?OpenDocument> 5.3. apakšpunkts.

¹³ Latvijas Republikas Saeimas atbildes raksts, 3.lpp.

Apstrīdētajai normai ir leģitīms mērķis – bērna aizsardzība no visa veida vardarbības ģimenē.

[9] Lai izvērtētu ar apstrīdēto tiesību normu noteiktā ierobežojuma samērīgumu, jāpārbauda: 1) vai likumdevēja izraudzītie līdzekļi ir piemēroti leģitīmā mērķa sasniegšanai; 2) vai leģitīmo mērķi nevar sasniegt ar citiem, indivīda tiesības un likumiskās intereses mazāk ierobežojošiem līdzekļiem; 3) vai ierobežojums ir atbilstošs, t.i., vai labums, ko iegūst sabiedrība, ir lielāks par indivīda tiesībām nodarīto kaitējumu. Ja, izvērtējot tiesību normu, tiek atzīts, ka tā neatbilst kaut vienam no šiem kritērijiem, tad tā neatbilst arī samērīguma principam un ir prettiesiska.¹⁴

[10] Satversmes tiesa ir norādījusi, ka likumdevēja izraudzītie līdzekļi ir piemēroti leģitīmā mērķa sasniegšanai, ja ar konkrēto regulējumu šis mērķis tiek sasniegts.¹⁵

Ar apstrīdēto normu leģitīmo mērķi varētu sasniegt gadījumā, ja par vardarbīgu noziegumu sodītā persona ir bīstama apkārtējiem (persona ar augstu vardarbības risku) un vēlas kļūt par aizbildni bērnam, ar kuru tā nedzīvo kopā, piemēram, bērnam no ārpusģimenes aprūpes institūcijas, audžuģimenes vai radnieku bērnam, kura vecākiem pārtrauktas aizgādības tiesības. Tādā gadījumā bērns tiktu pasargāts no iespējamās vardarbības ģimenē.

Ar apstrīdēto normu leģitīmo mērķi nevar sasniegt, ja par vardarbīgu noziegumu sodītā persona ir bērna ģimenes loceklis, ar kuru bērns dzīvo kopā un kurš apstrīdētās normas radīto šķēršļu dēļ nevar tikt iecelts par aizbildni, bet par aizbildni var tikt iecelts personas laulātais vai cits māsaimniecības loceklis. Šādā gadījumā bērns netiks pasargāts no nāksanas saskarsmē ar vardarbīgām personām.

Arī gadījumā, ja par aizbildni bērnam tiek iecelta iepriekš nesodīta persona, pastāv iespēja, ka šī persona stāsies laulībā vai uzsāks kopdzīvi ar personu, kura sodīta par noziedzīgu nodarījumu, kas saistīts ar vardarbību. Ar apstrīdēto normu nav iespējams nodrošināt, ka bērns pēc aizbildnības nodibināšanas nenonāk saskarsmē ar iepriekš par vardarbīgiem noziegumiem sodītām personām.

Gadījumā, ja par vardarbīgu noziedzīgu nodarījumu sodītai personai nav konstatējams vardarbīgas uzvedības risks, liedzot kļūt par aizbildni, ar apstrīdēto normu leģitīmais mērķis – bērna aizsardzība no vardarbības ģimenē - netiek sasniegts un nepamatotais ierobežojums ierobežo bērnu tiesības uzaugt ģimeniskā vidē, visbiežāk radnieku aprūpē.

Tiesībsargs nepiekrīt Saeimas atbildes rakstā paustajam, ka likumdevējs ir noteicis aizliegumu kļūt par aizbildni vienīgi tām iepriekš sodītajām personām, kuras var radīt risku bērna drošībai.¹⁶ Likumdevējs iepriekšēju sodāmību par vardarbīgu noziedzīgu nodarījumu ir noteicis kā formālu kritēriju, kas liedz personai tikt izvērtētai, lai noskaidrotu, vai viņai piemīt aizbildņa pienākuma pildīšanai nepieciešamās spējas un īpašības. Risku bērna drošībai var radīt arī iepriekš par vardarbīgiem noziedzīgiem nodarījumiem nesodīta persona. Par to liecina statistika, ka ik gadu ir aizbildņi, kurus ar bāriņtiesas lēmumu atceļ no aizbildņa pienākumu pildīšanas un par kuru pārkāpumiem, pildot aizbildņa pienākumus, bāriņtiesa informējusi tiesībaizsardzības iestādes.¹⁷

[11] Apstrīdētā norma attiecas uz visām personām, kuras ir sodītas par noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar vardarbību vai vardarbības piedraudējumu, un vēlas kļūt par aizbildni, neatkarīgi no citiem apstākļiem:

¹⁴ Satversmes tiesas 2007. gada 16. maija sprieduma lietā Nr.2006-42-01 11.punkts.

¹⁵ Satversmes tiesas 2017. gada 24. novembra sprieduma lietā Nr. 2017-07-01 18. punkts.

¹⁶ Saeimas atbildes raksta 8. lpp.

¹⁷ Sk., piemēram, <https://www.bti.gov.lv/lv/parskatu-par-barintiesu-darbu-2020-gada-kopsavilkums>

- 1) vecuma, kādā noziedzīgais nodarījums ir izdarīts;
- 2) laika perioda, kas pagājis kopš noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas, un personas uzvedības pēc sodīšanas;
- 3) vai bez vecāku gādības palikušais bērns vai bārenis faktiski dzīvo kopā vienā ģimenē ar sodīto personu, piemēram, kā vecāka laulātais vai kopdzīves partneris, vai starp viņiem pastāv emocionāli tuvas attiecības u.tml.

Normatīvie akti nenosaka personas tiesības kļūt par aizbildni, bet nosaka tiesības pretendēt uz aizbildņa statusa iegūšanu, lūdzot bāriņtiesai izvērtēt savu atbilstību aizbildņa pienākumu pildīšanai. Izvērtēšanas laikā bāriņtiesa izvērtē vairākus apstākļus, tostarp motivāciju kļūt par aizbildni; ģimenes locekļu savstarpējās attiecības; nodarbinātību; dzīves apstākļus; spēju pārstāvēt bērnu personiskajās un mantiskajās attiecībās.¹⁸ Izvērtējot personas atbilstību aizbildņa pienākumu pildīšanai, bāriņtiesa ņem vērā atzinumus par personas veselības stāvokli, ko sniedz ģimenes ārsts, kura veselības aprūpē persona atradies vismaz sešus mēnešus, kā arī psihiatrs un narkologs.¹⁹ Pēc personas atbilstības izvērtēšanas bāriņtiesa pieņem atbilstošu lēmumu²⁰ - par personas atzīšanu par atbilstošu aizbildņa pienākumu veikšanai vai atteikumu atzīt personu par piemērotu aizbildņa pienākumu veikšanai.

Ministru kabineta noteikumu projekta „Adopcijas kārtība” sākotnējās ietekmes izvērtējumā (anotācijā) norādīts: “Lai gan Civillikumā attiecībā uz adoptētāju kā kritērijs nav izvirzīta iedzimtu vai iegūtu slimību esamība, adopcijas procesā ir saskatāma analogija ar aizbildnības nodibināšanas procesu bērnam, kad tiek izvērtēts, vai personas faktiskais veselības stāvoklis ietekmē vai neietekmē spēju pilnvērtīgi aprūpēt bērnu, ņemot vērā paša bērna vecumu un veselības stāvokli, līdz ar to adoptētāja veselības stāvokļa izvērtēšana atbilst bērna labāko interešu nodrošināšanai. (..) Personas veselības stāvoklis pats par sevi nevar būt par pamatu adopcijas atteikumam, bet tas ir jāvērtē kopsakarā ar visiem pārējiem lietas materiāliem.”²¹

ANO Bērnu tiesību komiteja savā Vispārējā komentārā Nr.13 (2011) par bērnu tiesībām būt brīvam no visu veidu vardarbības uzsver, ka bērnu aizsardzībai no vardarbības ir jāveic proaktīvi, mērķtiecīgi pasākumi, lai mazinātu riska faktorus, kuriem var būt pakļauti atsevišķi bērni vai bērnu grupas kopumā vai konkrētās situācijās. Tie var būt ar vecākiem saistīti riska faktori, piemēram, vielu pārmērīga lietošana, garīgās veselības problēmas un sociālā izolācija.²²

Ņemot vērā, ka personas piemērotība aizbildņa pienākumu pildīšanai ikvienā gadījumā tiek individuāli izvērtēta un izvērtēšanai kā obligāts dokuments jāiesniedz psihiatra atzinums par personas psihiskās veselības stāvokli, tiesībsarga ieskatā ar apstrīdēto normu noteiktais absolūtais aizliegums personai, kura sodīta par noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar vardarbību vai vardarbības piedraudējumu, kļūt par aizbildni ir nesamērīgs.

Valstij ir pienākums preventīvi aizsargāt bērnus no vardarbības ģimenē un nepieļaut aizbildnību, ja pastāv risks, ka aizbildnis varētu būt pret bērnu vardarbīgs. Tomēr preventīvajiem pasākumiem ir jābūt nepieciešamiem un mērķtiecīgiem, līdz ar to sodīšanas par noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar vardarbību vai vardarbības

¹⁸ Bāriņtiesu likuma 29. panta pirmā daļa.

¹⁹ Bāriņtiesu likuma 29. panta otrā daļa.

²⁰ Ministru kabineta 2006.gada 19.decembra noteikumu Nr.1037 “Bāriņtiesas darbības noteikumi” 21.5. apakšpunkts.

²¹ <https://likumi.lv/ta/id/302796-adopcijas-kartiba>

²² Apvienoto Nāciju Organizācijas Bērnu tiesību komitejas Vispārējā komentāra Nr.13 (2011) par bērnu tiesībām būt brīvam no visu veidu vardarbības 72. punkta f apakšpunkts.

piedraudējumu, fakts pats par sevi nevar būt par pamatu absolūtam aizliegumam tikt ieceltam par aizbildni, bet tas pēc sodāmības dzēšanas vai noņemšanas ir rūpīgi jāizvērtē kopšakarā ar visiem pārējiem lietas materiāliem.

[12] Latvijas Republikas Saeima savā atbildes rakstā norāda, ka dažādos likumos, kas paredz bērna tiesību un interešu aizsardzību, ir noteikti savstarpēji saskanīgi ierobežojoši kritēriji, lai maksimāli pasargātu jebkuru nepilngadīgo no ilgstošas saskarsmes ar tādām personām, kuru rīcība jebkad ir bijusi vēsta uz citas personas apdraudējumu, vai nu pielietojot vardarbību, vai ar to draudot. Tādējādi likumdevējs ir bijis konsekvents šo ierobežojumu nepieciešamības izvērtēšanā un noteikšanā.²³

Vērtējot apstrīdētās normas samērīgumu, ir jāņem vērā, ka Satversmes tiesa jau vairākos spriedumos ir vērtējusi absolūto aizliegumu atbilstību Satversmei:

2017. gada 24. novembra spriedumā lietā Nr. 2017-07-01 vērtēja vienu no šādiem absolūtiem aizliegumiem attiecībā uz tiesībām strādāt par pedagogu un secināja, ka absolūts aizliegums ir pieļaujams, ja likumdevējs ir pamatojis arī to, ka, paredzot izņēmumus no šā absolūta aizlieguma, pamattiesību ierobežojuma leģitīmais mērķis netiktu sasniegts līdzvērtīgā kvalitātē. Proti, likumdevējam, nosakot absolūtu aizliegumu, ir ne tikai jāpamato šāda aizlieguma nepieciešamība, bet arī jāpārlicinās par to, ka absolūts aizliegums ir vienīgais līdzeklis, ar kuru var sasniegt pamattiesību ierobežojuma leģitīmo mērķi.²⁴ Apstrīdētās normas pieņemšanas procesā likumdevējs šādu izvērtējumu nebija veicis, un Satversmes tiesa normu atzina par neatbilstošu Satversmes 106. pantam.

Satversmes tiesa 2019. gada 5. decembra spriedumā lietā Nr. 2019-01-01 vērtēja analogisku aizliegumu attiecībā uz adoptētājiem, kas iesniedz pieteikumu otra laulātā bērna adopcijai, un secināja, ka apstrīdētajā normā ietvertā absolūta aizlieguma mērķi līdzvērtīgā kvalitātē ir iespējams sasniegt ar alternatīviem līdzekļiem un absolūtais aizliegums neatbilst samērīguma principam.

Satversmes tiesa 2021. gada 25. marta spriedumā lietā Nr. 2020-36-01 vērtēja analogisku absolūto aizliegumu attiecībā uz nodarbinātības aizliegumiem darbā ar bērniem un atzina Bērnu tiesību aizsardzības likuma 72. panta piektās daļas 1. punktu par neatbilstošu Latvijas Republikas Satversmes 106. panta pirmajam teikumam un spēkā neesošu no 2022. gada 1. janvāra.

Lai izpildītu Satversmes tiesas spriedumu, Saeimas Juridiskais birojs iesniedzis likumprojektam “Grozījumi Bērnu tiesību aizsardzības likumā”(Nr.1020/Lp13) priekšlikumu apspriest, vai likuma 72. panta piektās daļas 1. punkts nebūtu izsakāms šādā redakcijā:

“1) kuras sodītas par noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar vardarbību vai vardarbības piedraudējumu, — neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas – izņemot gadījumu, kad pēc sodāmības dzēšanas vai noņemšanas Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija izvērtējusi, vai tas nekaitē bērnu interesēm, un atļāvusi šai personai strādāt, veikt brīvprātīgo darbu, kā arī saskaņā ar noslēgto vienošanos sniegt pakalpojumus bērnu aprūpes, izglītības, veselības aprūpes un citās tādās iestādēs, kurās uzturas bērni, bērnu pasākumos un tādos pasākumos, kuros piedalās bērni. Ministru kabinets nosaka kārtību, kādā tiek izvērtēts, vai atļauja šādai personai strādāt, veikt brīvprātīgo darbu, kā arī saskaņā ar noslēgto vienošanos sniegt pakalpojumus nekaitēs bērnu interesēm.”

²³ Latvijas Republikas Saeimas atbildes raksts, 4.lpp.

²⁴ Satversmes tiesas 2017. gada 24. novembra sprieduma lietā Nr. 2017-07-01 19.3. apakšpunkts.

Ņemot vērā, ka apstrīdētās normas mērķis ir nodrošināt tās atbilstību tiesību normām²⁵, kurās ietverta absolūto ierobežojumu satversmību Satversmes tiesa jau ir vērtējusi un atzinusi par neatbilstošiem Satversmei, tiesībsarga ieskatā apstrīdētā norma neatbilst Satversmes 96. un 110. pantam, jo pamattiesību ierobežojuma leģitīmo mērķi var sasniegt ar citiem, indivīda tiesības un likumiskās intereses mazāk ierobežojošiem līdzekļiem.

Ar cieņu
tiesībsargs

Juris Jansons

Šis dokuments ir parakstīts ar drošu elektronisko parakstu un satur laika zīmogu

²⁵ Bērnu tiesību aizsardzības likuma 72.panta trešā daļa redakcijā, kas bija spēkā līdz 2014. gada 7. aprīlim, (pašreizējā redakcijā 72. panta piektās daļas 1. punkts) un Civillikuma 163. pants.